„Nu știm decât foarte puțin ce este satul”

Rucsandra POP

Universitatea București
University of Bucharest
Personal e-mail: rucsandra.pop@gmail.com

“We know very little about the village”

Abstract: In this article, I look at Mihai Pop as an agent of continuity, but also as an agent of theoretical refreshment in the social sciences in communist Romania. Through his research activity, but also through his status as director of the Institute of Folklore and university professor, he ensured not only the connection with the past, but also a permanent connection of the local scientific field with research centers around the world. I have chosen to stop at some pivotal moments in the history of ethnology during the communist period that have Pop as the protagonist, whether it is theoretical disputes, the practice of discipline or the evolution of institutions. I want to show both the way in which the study of folklore was distorted by the ideology, but also the strategies by which the scientific field maintained, as far as the times allowed, a kind of autonomy. I will start from Mihai Pop's vision of the village and of the folkloric reality showing that, despite the passing of the years, the changes in the political regime and the evolution of the social sciences, the researcher's vision on the Romanian village has not changed fundamentally during his career. I will then show how the theoretical dispute between Mihai Pop and George Călinescu, from the early 1960s, imposed a new conception of the notion of literary folklore as an ethnological science and not a philological one. I will also point out how Mihai Pop's double role – as director of the Folklore Institute and Folklore professor at the University of Bucharest greatly influenced the development of the field during communism.
Keywords: Mihai Pop, village, ethnology, communism, The Institute of Folklore, G. Călinescu.

Citation suggestion: Pop, Rucsandra. Nu știm decât foarte puțin ce este satul”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 103-110. https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.13.

Venirea comuniștilor la putere reprezintă un moment de ruptură cu tradiția cercetării în științele sociale așa cum se practica de către cercetătorii reuniți în jurul lui Dimitrie Gusti în perioada interbelică. Mulți dintre aceștia au fost înlăturați din viața academică, unii dintre ei sfârșind în închisoare. Însă Institutul de Folclor, înființat de Harry Brauner, reușește să asigure o continuitate cu interbelicul, prin conservarea materialului cules în campaniile gustiene sub conducerea lui Constantin Brăiloiu, dar și datorită strategiilor lui Mihai Pop care, aflat într-o permanentă negociere cu autoritățile comuniste, duce mai departe viziunile lui Brăiloiu și Brauner, adaugând noi dimensiuni.

În acest articol am ales să mă opresc la câteva momente pivotale din istoria etnologiei în perioada comunistă care îl au ca protagonist pe Pop, fie că e vorba de dispute teoretice, de practica disciplinei sau de evoluția instituțiilor. Vreau să arăt atât felul în care folcloristica a fost supusă ideologicului, dar și strategiile prin care câmpul științific și-a păstrat, în măsura în care vremurile îi permiteau, un soi de autonomie. Voi porni de la viziunea lui Mihai Pop despre sat și despre realitatea folclorică așa cum este reflectată într-un text scris în 1938, apoi în articolul-program al *Revistei de Folclor*, publicat aproape 20 de mai târziu și într-un interviu amplu din anul 1990. Voi încerca să demonstrez că, în ciuda trecerii anilor, a schimbărilor de regim politic și a evoluției științelor sociale, viziunea cercetătorului asupra acestei realități pe care o constituie satul românesc nu s-a modificat fundamental. Voi arăta apoi cum disputa teoretică dintre Mihai Pop și George Călinescu, de la începutul anilor ’60, a impus o concepție nouă a noțiunii de folclor literar ca știință etnologică și nu filologică. Voi puncta și felul cum prezența lui Mihai Pop la conducerea Institutului de Folclor și, în paralel, ca profesor de Folclor la Universitatea București, a influențat major dezvoltarea câmpului prin formarea de specialiști și trasarea de direcții strategice de cercetare și de abordare a cercetării de teren.

În cursurile predate la Facultatea de Litere din cadrul Universității București, Rodica Zane avansează ideea că Mihai Pop a avut trei vieți profesionale, care se corelează cu trei temporalități românești extraordinare: interbelic, comunism, postcomunism[1]. În acest articol mă voi concentra pe viața profesională a lui Pop din perioada comunistă. Îl văd pe

Mihai Pop ca pe un agent al continuității, dar și ca pe un și un agent de împrospătare teoretică, care prin activitatea sa de cercetare, dar și prin statulul său de director de Institut și profesor universitar, asigură nu doar legătura cu trecutul, dar și o permamentă conectare a câmpului științific autohton cu centre de cercetare din întreaga lume. În articolul *Le statut de l'ethnologie en Roumanie postcommuniste*, Rodica Zane vorbește despre un bloc „problematic folclor-etnografie-etnologie-antropologie care face dificilă separarea și disciplinarizarea unei etnologii universitare românești în prezent"[2]. Cercetătoarea arată că, deși în timpul regimului comunist curriculumul facultăților de litere includea disciplina „Folclor literar românesc", „în manualul omonim (cursul publicat de Editura Didactică și Pedagogică, sub egida Ministerului Educației și Științei, în 1976 și semnat de Mihai Pop și Pavel Ruxăndoiu, ambii profesori-cercetători la Facultatea de Litere a Universității din București) au inclus referințe la etnologie, la antropologie și citau nume de etnologi și de antropologi din Occident, în contextul cenzurii impuse de regimul totalitar al lui Ceaușescu"[3].

În mod formal, pare firesc să împărțim cariera lui Pop din timpul comunismului în trei perioade distincte, corespunzând unor secvențe din istoria secolului XX: perioada comunismului stalinist, perioada de dezgheț, perioada național-comunismului. În realitate, traseul lui Mihai Pop arată că această structurare și împărțire pornind de la anumite momente pivotale din istoria mare se dovedește a fi artificială atunci când privirea se mută la nivel microistoric. Documentele din fondul Mihai Pop sunt interesante tocmai pentru că arată deviațiile de la cursul istoriei mari. Îmi propun să scot în evidență felul în care așteptările aparatului de stat sunt parțial deturnate de viziunea unui individ, de relații personale care ajung să le domine pe cele instituționale, de oportunități și de continue negocieri cu regimul.

Perioada marcată de instalarea comunismului stalinist este perioada înființării Institutului de Folclor, dar și a masivelor epurări politice. Acum se produce o ruptură radicală cu perioada precedentă. Discursul științific din această perioadă este puternic marcat de impunerea noii ideologii, mare parte din activitatea de cercetare fiind centrată pe folclorul de tip nou. Mediile academic și științific românești sunt scoase din circuitul internațional, posibilitățile de a ieși din țară și de a comunica cu exteriorul fiind reduse aproape la zero. Excepție fac, firește, legăturile cu Uniunea Sovietică și cu alte țări din blocul comunist, care se întăresc. Perioada anilor '60 este cea a dezghețului când se produce (re)sincronizarea cu Occidentul, facilitată și de dinamica creată de Războiul Rece, în care se naște o competiție pentru supremația științifică între Est și Vest. În această perioadă se produce un fenomen de continuitate parțială cu cercetarea dintre cele două războaie. Acum sunt reabilitați și repuși în circuitul științific o parte dintre cercetătorii închiși la începutul anilor '50, apar reviste din străinătate, până și granițele încep să se mai deschidă. În acești ani, Mihai Pop ajunge la apogeul carierei sale, el fiind numit director la Institut, reluându-și legăturile cu străinătatea, participând la numeroase congrese și ocupând funcții în diverse organizații internaționale.

Următoarea perioadă, cea a comunismului naționalist sau totalitar, este caracterizată printr-o nouă închidere la nivel ideologic. În această perioadă, Pop își încheie activitatea instituțională, ieșind la pensie de la Institut şi părăsind şi catedra la sfârșitul anilor '70. Cariera lui nu se încheie însă aici, el fiind adesea vizitat acasă de colegii şi de discipolii săi, conducând încă doctorate şi fiind invitat ca *visiting professor* la diverse universități din străinătate.

Ultima etapă a carierei lui Pop se desfășoară în perioada post-comunistă. Deși la Revoluție avea deja peste 80 de ani, el rămâne încă activ în viața culturală şi ştiinţifică, aducându-şi contribuţia directă la înfiinţarea Societăţii de Antropologie Culturală din România şi, indirectă, la formare noii echipe de la Muzeul Țăranului Român. În 2000, cu câteva luni înainte de moartea sa, Mihai Pop primeşte ultima recunoaştere ştiinţifică prin numirea ca membru al Academiei Române.

Perioada cea mai prolifică şi mai efervescentă o reprezintă, firește, cea de dezgheţ, când se face „discreta trecere de la «vânătoarea de folclor» care se practicase imediat după trecerea la comunism, la terenul cu miză de observare socială"[4]. Profesorul reînnoadă tradiția cu interbelicul, organizând campanii de cercetare după modelul celor din cadrul Școlii Gusti. „În alt fel, însă, ceea ce coordonează bătrânul profesor este chiar tranziția de la folclor la antropologie. [...] Şef al Catedrei de Folclor de la Universitatea din Bucureşti şi director al Institutului de Folclor al Academiei, Mihai Pop are posibilitatea de a selecta tineri interesaţi de aceste studii sau de a-i reconverti pe cei care doar cochetează cu interesul pentru cultura populară oferindu-le slujbe bune, găsind soluţii administrative când aceştia sunt în impas, girând pentru ei în diverse cazuri dificile. Totodată, şeful incontestabil al etnologiei române din epocă ştie să întreţină relaţii potrivite cu autorităţile"[5].

I. Viziunea despre sat și despre realitatea folclorică

Dincolo de instituții, de aspecte care țin de teoria sau practica etnologică, este important să pornesc de la câteva întrebări de bază: *cum privea Mihai Pop satul și țăranul? Care era viziunea lui despre sat și despre realitatea folclorică și cum s-a modificat în timp?* Textele scrise în diferite perioade ale carierei sale ne arată că, în mod surprinzător, viziunea lui Pop despre sat este relativ unitară de-a lungul vieții, ea rămânând aproape neschimbată din perioada interbelică până la cea postcomunistă. Chiar dacă se schimbă vocabularul folosit și, în diverse etape ale carierei sale operează cu concepte diferite, propunând alte metode de investigare a vieții satului, viziunea sa rămâne în mare aceeași.

Am extras două principii mari pe care cred că se construiește viziunea lui Pop despre sat. În primul rând, spunea el în 1990, nu putem vorbi despre un sat românesc ca entitate, ci despre sate românești, care „au conștiința identității lor etnice"[6], „o diversitate economică"[7] și sunt într-o permanentă transformare. Al doilea principiu, derivat din primul, este că satele sunt într-o continuă relație dinamică cu orașele, având loc schimburi și împrumuturi în ambele direcții. M-am uitat și la felul cum vedea Pop raportarea cercetătorilor la lumea

rurală. Realitatea satelor, în viziunea lui Pop, nu trebuie privită dintr-o perspectivă romantică, ci este important ca ea să fie cercetată, cu instrumentele puse la dispoziție de științele sociale. În opinia lui Vintilă Mihăilescu, „Mihai Pop nu a ezitat nici o secundă să constate cu luciditate «dezagregarea satului» și să o ia în considerare ca pe un «fapt», ca pe realitatea însăși, pe care este naiv să o eludezi sau să o cosmetizezi”[8]. Și asta în condițiile în care, observă antropologul, Pop era un bun cunoscător și iubitor necondiționat al satului românesc[9].

Pentru a ilustra aceste principii, m-am uitat în paralel de la trei texte care marchează trei faze diferite din cariera lui Pop – perioada interbelică, perioada comunistă și cea postcomunistă: „Călușarii români la Londra şi realitatea folclorică a Bucureştilor” (1938), „Problemele şi perspectivele folcloristicii noastre” (1938) și un interviu acordat în lui Dan Pavel și publicat în anul 1990 în *Revista 22*.

În textul din 1938, Pop arată că nu punem să ne raportă la satele ca reprezintând aspectul tradiţional al fenomenului românesc, și la orașe ca reprezentând aspectul modern. „De fapt, în România veche, ca şi în România modernă, au existat sate şi oraşe, cu asemănări şi deosebiri de formă şi structură, cu specificităţi regionale şi diferenţieri sociale”[10]. El spune că satele, ca și orașele, sunt supuse procesului de transformare, de modernizare, iar acest proces nu „însemnează «civilizarea» satului, adică ridicarea nivelului lui şi apropierea de satele din Europa de apus, ci o totală schimbare a structurii lor”[11], lucru care duce la formarea unor sate de tip nou.

În interviul din 1990, Pop ridică problema specificităţii regionale și a diferențierii sociale spunând că „cei care nu au cunoscut nemijlocit realitatea satului sau nu au luat-o în seamă, au conceput romatic sau sămănătorist satul, considerând că există un singur tip”[12]. El pomenește de teoria satelor specializate a lui Anton Golopenția și afirmă: „Deci dacă avem o diversitate la sate, este firesc să avem și o varietate culturală”[13]. Pop vorbește despre identitate locală spunând că „conotația principală a identității în unele locuri este marca istorică”[14]. Alte mărci ale identității sunt în viziunea lui limba, portul și așezările. În textul din 1956, Pop aducea deja argumente legate de diversitatea etnică a satelor românești. „Folclorul țării noastre”, scria el în primul număr al *Revistei de folclor*, „cuprinde alături de folclorul românesc și folclor maghiar, german, sârb, bulgar, ucrainian, rus chiar și slovac, turc, tătar, evreiesc, etc. Acolo unde românii conviețuiesc cu minoritățile, între folclorul românesc și cel al minorităților au avut și au loc întrepătrunderi”[15]. În pas cu direcția ideologică a vremii, el arată că folclorul minorităților naționale face parte integrantă din folclorul țării noastre.

În textul „Călușarii români la Londra și realitatea folclorică a Bucureștilor” apar primele observații ale lui Mihai Pop despre dinamica sat oraș. De altfel, studiul este mai degrabă centrat pe această problemă și nu pe obiceiul care apare în titlu. Dacă capitala nu are o structură orășenească bine cristalizată, afirmă el, „tot așa se poate spune și despre o foarte mare parte din satele României, că structura lor tradițională a intrat, în urma penetrării elementelor de viață urbană, în dezagregare”[16]. Însă oamenii de la țară sunt caracterizați de o mare capacitate de adaptare, de ceea ce el numește „spiritul de pionier”. „Săteanul caută şi el, pe cât poate, să se adapteze noilor forme de viaţă, împrumutând de la oraş nu numai costumul, mobila, anumite cântece şi dansuri, ci şi instrumente de lucru şi metode de exploatare şi, îndeosebi, o anumită mentalitate tehnică specific modernă”[17].

Chestiunea dinamicii sat-oraș este discutată și în „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre”. „Niciodată n-a existat decât in teoriile puriștilor, un zid despărțitor între cultura satelor și cultura orașelor. Întrepătrunderi au fost întotdeauna. Cercetarea istorică a faptelor ne dovedește îndeajuns aceasta. Astăzi însă acest contact este mult mai puternic”[18], spune el în textul din 1956, arătând care sunt mijloacele prin care orașul pătrunde la sat: școala, ziare, cărți, discuri de patefon, filme, mașini și unelte mecanizate, noi forme de viață economică și politică, radio, lumina și curentul electric.

Privit din perspectiva acestei dinamici, chiar și după încheierea perioadei comuniste, care este văzută de nostalgici ca cea care a distrus definitiv spațiul rural și spiritul țăranesc, în ochii lui Pop satul rămâne foarte viu. „Țăranii își reorganizează permanent raportul cu lumea din afară, așa cum au făcut cu statutul socialist, iar înainte și cu statutul capitalist. În perioada socialistă ei aveau nevoie să câștige, iar satul a trăit foarte mult de pe urma orașului”[19], spunea Pop în 1990. După spusele lui, procesul de evoluție e continuu, el însă este puternic influențat de context. Interviul acordat lui Dan Pavel ne arată că Revoluția din 1989 l-a prins pe Mihai Pop cu o foame de a redescoperi satele românești, însă dintr-o altă perspectivă. Autorul interviului îl instigă cu întrebarea sa: „V-am auzit de curând spunând că satul românesc va rămâne încă un mister, o necunoscută. Auzindu-vă cum vorbiți, credeam că știți totul despre el, atât dumneavoastră, cât și ceilalți cercetători”[20]. Răspunsul lui Mihai Pop, care în perioada respectivă cercetase satele românești vreme de șapte decenii, este surprinzător: „Nu știm decât foarte puțin ce este satul. Până acum a existat interes pentru că s-au făcut cercetări de folclor, de etnografie, de dialectologie, cercetări participative, dar ceea ce ne-a interesat pe noi până acum au fost faptele, cântecele, obiceiurile, petrecerile, dansurile. Dar nu ne-a interesat ce este în dosul acestora”[21]. Pop mărturisea că în timpul culegerilor de folclor, cercetătorii i-au întrebat foarte rar pe oameni ceea ce gândesc. Ambiția lui era să intre în dialog cu locuitorii satelor și avea și planuri în acest sens. „Împreună cu alți colegi mai tineri vreau să constituim un grup, să cercetăm satul după noua metodă de istoriografie”[22]. Când spune noua metodă de istoriografie, Mihai Pop se referă la istoria orală, după cum precizează câteva rânduri mai jos. „Să-i pui pe oameni să povestească cum au trăit – aceasta este istoria prin biografii personale”[23]. Profesorul vedea necesitatea stabilirii unui sistem de eșantioane, pentru care să se stabilească scala de eșantioane și să o aplice în cercetări concrete, rugându-i pe oameni să le spună cercetătorilor nu cum s-au întâmplat lucrurile, ci cum gândesc. „Greu de reconstituit nu sunt faptele, ci modul de a gândi al oamenilor și mentalitatea”[24]. De fapt, ceea ce făcea Mihai Pop în acest interviu era să traseze niște direcții de cercetare pentru

antropologi. Era evident că cercetarea folcloristică așa cum se făcuse până atunci nu-l mai satisfăcea. Mai mult, pleda pentru o revizitare a prejudecăților despre sat și țărani. În vizunea lui „oricum vom privi problema, sociologic, etnografic sau antropologic”[25], în unele părți ale țării nu mai există țărani, ci sunt doar agricultori. „Dacă vrei tu ca această cultură să o numești țărănească, spune-i țărănească, dar nu o să fie așa ceva. Pentru a putea gândi și înțelege noua realitate trebuie să ne reexaminăm toate prejudecățile”[26].

Așa cum arăta Vintilă Mihăilescu, Mihai Pop „nu a fost un militant nici măcar în domeniu său de interes, nu a luptat nici o clipă pentru «salvarea» satului sau a țăranului, dar nu din nepăsare sau din neputință, ci din aceeași luciditate care îl făcea să vadă realitatea structurală a satului, o realitate pe care alți colegi de generați o înlocuiau prea adesea cu varii convingeri idealiste. Această practică firească a lucidității l-a făcut să evite - și să respingă – cu umor toate credințele masificate care cad în credulitate, fără a acuza însă «poporul», ci pe mult prea încrezătorii lui conducători”[27].

II. Înființarea Institutul de Folclor și anii ‘50

Așa cum precizam, Institutul de Folclor s-a construit pe moștenirea interbelică. Harry Brauner a salvat și a adunat laolaltă arhivele celor doi vechi rivali: Constantin Brăiloiu și George Breazul. „Arhiva fonogramică” a lui Breazul era „cea dintâi instituție de stat consacrată melodiei populare naționale”[28] fiind subvenționată încă de la înființare, în 1927, de Ministerului Cultelor şi Artelor. După spusele lui Stahl, arhiva lui Brăiloiu „nu era o instituție de stat, ci una particulară, dar mai veche decît cea rivală”[29].

Cum se face că Arhiva de folklore, care era particulară, nu s-a pierdut în timpul războiului? Acest lucru a fost lămurit de Pop, în interviul din Sala Luminoasă. „Atunci când a venit războiul, Brăiloiu avea un om de serviciu în arhiva asta, foarte deștept, oltean. Îl chema Dumitru Petcu, care în afară de om de serviciu era şi cântăreț, el racola în București pe piață cântăreți, şi-i aducea la înregistrare. [...] Când a venit războiul şi evacuarea, Brăiloiu în loc să evacueze arhiva, cum s-au evacuat toate celelalte instituții, a luat atunci toată arhiva de folclor şi cilindrii şi tot, niște lăzi, şi le-a trimis în județul Gorj, la Petcu Dumitru acasă, şi le-a băgat în şura de fân. N-a trecut nimeni peste ele, n-a trecut nimeni pe acolo, nu s-a atins nimeni de ele, şi în ’49, când am înființat noi Institutul de Folclor, am luat un camion, şi am adus lăzile înapoi”[30]. Această soluție ingenioasă aleasă de etnomuzicolog a făcut ca arhiva să se păstreze în întregime. „Nu s-a pierdut absolut nimic, nici un cilindru, nici măcar nu s-a stricat, şi cataloagele şi notele şi manuscrisele şi toate sunt la Institutul de Folclor. Datorită acestei idei de a nu trimite pe linia statului, [...] ci a le trimite la Petcu, şi acesta le-a băgat în şura de fân, iar eu am fost acolo când s-au luat lăzile alea”[31]. Mihai Pop l-a ajutat pe Brăiloiu înainte de plecarea acestuia definitivă în străinătate să facă primul catalog. Au folosit „niște foi mari, pe care am trecut fiecare cântec, cine l-a cântat, când, cum l-a cântat şi așa mai departe. Acest catalog e manuscris, scris de mine şi acuma în arhiva Institutului de Folclor”[32].

Data înființării Institutului de Foclor este încă neclară. „Astăzi se consideră că Institutul de Folclor a fost înființat în 1949. Lena [Constante] zice însă că nu este adevărat, că în 1948 exista deja ce avea să fie în 1949. «Harry l-a convins pe Pătrășcanu. A primit un sediu în Dionisie Lupu, colț cu Batiștei [...]». Printre colaboratori, spunea Lena, au fost Ilarion Cocișiu și Achim Stoia. Tiberiu Alexandru a venit după vreo doi ani. Pentru folclorul literar a venit Mihai Pop. O vreme a fost și Matei Socor, dar s-a retras. Harry avea biroul la etaj, iar alături camera în care locuia. Acesta era domiciliul lui când a fost arestat, în 1950”[33].

La patru ani de la arestarea lui Brauner, în 1954, Mihai Pop a fost numit director adjunct al Institutului de Folclor, sub conducerea lui Sabin Drăgoi. În 1956, apărea primul număr al *Revistei de Folclor* pe care Mihai Pop o va conduce timp de 24 de ani. Este evident că, în comparație cu mulți dintre oamenii de știință din acea perioadă, Pop a avut noroc să își continue cariera după instalarea noului regim. „Un număr semnificativ de folcloriști au fost nevoiți să-și abandoneze complet cariera. Unii dintre ei nu vor mai profesa niciodată. Alții vor publica articole în presa științifică numai după mulți ani sau le vor fi publicate lucrările postum. Genialul comparatist Petre Caraman a fost expulzat complet din domeniul academic și, de atunci încolo, și-a câștigat traiul ca portar la gara din oraș. I s-a interzis să publice vreo carte pentru tot restul vieții. La fel a fost și cazul lui Gh. Pavelescu. În 1949 a fost expulzat din partid și i-au fost aduse cele mai severe acuzații: inamic al poporului, anti-sovietic și fascist. La 30 mai 1950 a fost demis din funcția de director al Muzeului Etnografic din Cluj. În plus, în 1950, poziția sa de lector a fost suprimată din motive «economice bugetare». [...] În alte cazuri, regimul a trimis savanți în închisoare. D. Caracostea a fost arestat pentru că a ocupat funcții oficiale în «vechiul regim» și a fost trimis timp de ani de zile la una dintre închisorile de exterminare, fără ca măcar să se fi înfățișat unui judecător. I. Diaconu, O. Papadima, E. Bernea, Tr. Herseni, H. Brauner și D. Șandru au avut parte de aceeași soartă. Anton Golopenția și Mircea Vulcănescu, membri reprezentanți ai Școlii Sociologice din București au murit în închisoare în circumstanțe dramatice[34]. După cum arată Constantin Eretescu, schimbarea de regim și de orientare ideologică a influențat masiv și soarta disciplinelor socio-umane, nu doar a cercetătorilor care le slujeau. „Nu doar indivizii și lucrările lor au fost supuse epurării, ci și domenii întregi de studii. În domeniul studiilor de cultură orală, au fost interzise subiecte precum magia (vrăjitoria), exorcismul, colindele, riturile funerare și lucrările religioase”[35]. Specialiștii „au fost instruiți să urmeze principiile materialismului și ale modelului sovietic”[36] și noua matră a devenit folclorul de tip nou. „Acest tip de folclor”, observa Eretescu, a fost menit să recunoască popularitatea, în rândul maselor, a acțiunilor politice întreprinse de autorități. Au presupus că folclorul era un fenomen plin de viață în România la acea vreme”[37]. Ca să demonstreze acest lucru, folcloriștii au fost puși în poziția de a fabrica noi creații folclorice, „melodii care să articuleze cu entuziasm noul stil de viață care era esențial în epocă”[38].

În arhiva personală a lui Mihai Pop s-au păstrat mai multe documente legate de activitatea Institutului de Folclor în

primii ani de funcționare, un exemplu în acest sens fiind o dare de seamă asupra realizării planului de muncă pe anul 1951. Conform acestui document, Institutul își propunea "Studierea științifică a marelui proces de dezvoltare al artei populare ca oglindire a schimbărilor economice și sociale, contribuirea prin mintea științifică și artistică la zidirea socialismului și a noii culturi din țara noastră au fost obiectivele principale călăuzitoare ale țării noastre"[39]. Activitatea Institutului era centrată pe organizarea și desfășurarea concursului pe țară al echipelor artistice ale căminelor culturale, iar la cererea Comitetului pentru Artă s-au pregătit pentru tipar 200 de melodii populare. Documentul arată și ce studii s-au desfășurat în acel an: despre ritualul de secere, despre instrumente populare, despre versul popular, despre lăutari și muzica lăutărească și despre metoda de cobză. Un alt aspect important relevat de această dare de seamă este legat de personalitățile care au vizitat Institutul, pentru că în ciuda restricțiilor impuse de noul regim, instituția avea o legături cu mulți cercetători străini, majoritatea din țări comuniste. "În cadrul vizitelor pe care le-a primit Institutul din partea oaspeților străini care au fost în țara noastră, trebuie menționate: cea a muzicologului sovietic Martânov cu care s-au luat în discuție probleme care preocupau colectivul nostru științific și de la care am primit prețioase lămuriri; scriitorul progresist Pablo Neruda; delegația sovietică în frunte cu compozitorul Zaharov venită în țară cu ocazia Săptămânii Muzicii Românești; delegații de studenți sud-americani, africani, brazilieni, central indonezieni; delegații maghiare, bulgare și altele. Tuturor acestora li s-a arătat activitatea și s-a putut remarca un viu interes pentru muzica, dansul și manifestările foclorice de la noi"[40].

Dincolo de documentele vremii care ne arată că cercetarea era influențată masiv de studiile și metodele de lucru ale savanților sovietici, m-a interesat să văd cum se vedea activitatea Institutului în acea perioadă din interior. Iată cum descrie etnocoreoloaga Anca Ghiurchescu întâlnirea sa cu Mihai Pop și cu Institutul. "L-am cunoscut pe Mihai Pop în 1953, când am venit la Institutul de Folclor. [...] Eu făcusem ICEF. Îmi plăcea dansul. Mătușa mea era dansatoare, Vera Proca Ciortea, şi ea lucra la Institutul de Folclor. Pe mine m-au dat afară de la ICEF şi lucram la o fabrică, şi-ntr-o zi m-am întâlnit, ea mi-a spus: «Du-te la Institutul de Folclor, nu spune că eşti nepoata mea, vezi poate te-o angaja. N-avem oameni, avem nevoie de cineva, care a mai citit o carte şi care ştie să se mişte». Ştiam amândouă lucrurile – nu ştiam folclor. Eh, m-am dus la folclor și până la urmă m-au angajat. Deci am fost angajată în mai '53. Mihai Pop [...] cred că era director adjunct. Director era compozitorul Drăgoi. Da. Şi m-au dat pe mâna lu' Bârlea. Aia-i altă poveste, o poveste minunată, cum am mucenicit la Bârlea în birou. Şi [...] atunci am stat de vorbă cu Mihai Pop, şi ştiu că am scris un mic articol, nici nu mai ştiu despre ce. Şi l-am dat să-l citească. Ştiu ce mi-a spus. Zice: «Anca, aicea nu facem jurnalistică. Aicea se scrie ştiinţific». Ori eu aveam această uşurinţă de a scrie. Şi dup-aia, după ce mi-a spus, mult timp m-am chinuit să scriu ştiinţific. Şi-au trecut ani mulţi. Prin '72, o lucrare de-a mea nu se mai putea citi, pentru că era mult prea ştiinţifică"[41].

Constantin Eretescu arată că Mihai Pop era într-o continuă negociere cu „oamenii puterii spre binele studiilor de folclor. A protejat institutul și pe cei de acolo nu doar inițiindu-i în temele cele mai recente de cercetare, dar și de posibilele abuzuri ale regimului"[42]. Prin această echilibristică, Pop a reușit să asigure locuri de muncă mai multor oameni care erau deavuați de regim. „Cred că merită relevat și faptul că în perioada grea a comunismului, pe când era doar director adjunct la institut și după aceea, ca director plin, Mihai Pop a adus la institut oameni ca Diți Bucșan, nepotul lui Octavian Goga, pe Emanuela Balaci, fiică de mare boier, pe Ernest Bernea, proaspăt ieșit din pușcărie, pe Henry Stahl, ca responsabil cu revista, alții încă"[43].

Ioana Popescu mi-a relatat scena angajării sale la Institutul de Folclor în anii `70, scenă care arată capacitatea fantastică a lui Pop de a cântări oamenii și de a reuși să îi citească din prima. „Am bătut la uşă, am trecut prin secretariat, am ajuns la profesorul Pop, despre care nu ştiam mare lucru [...] ştiam că este directorul Institutului de Etnografie şi Folclor şi în mintea mea era că e un om foarte modern. [...] Şi am descoperit un om în vârstă, mă aşteptam la o persoană tânără – un om în vârstă, foarte domnos. S-a ridicat în picioare când am intrat eu, care eram un ţâşt-bâşti, veneam de pe stradă, s-a ridicat în picioare foarte politicos şi foarte zâmbitor şi permanent cât am vorbit atuncea n-am ştiut dacă într-un fel mă ia peste picior, dacă vorbeşte serios. El de fapt cred că mă încerca, voia să vadă cum gândesc cum răspund eu la anumite întrebări deconcertante de tipul: «–Dar cum îţi vezi tu viaţa mai departe, ai vrea să te măriţi?» «–Da, vreau să mă mărit». «–Da, şi vrei să faci copii?» «–Păi aş cam vrea să fac copii». «–Păi atunci, cum faci tu meseria asta, că meseria asta presupune teren permanent, cu cine laşi copiii acasă? » « –Păi mama, tata.» [...] Am povestit de familia mea, ce e mama, ce e tata, fără să mă întrebe nici o secundă. Cam când aş vrea să mă căsătoresc, cam cu ce fel de om, cam ce mi-ar plăcea să studiez. Mă rog, pe scurt, într-o conversaţie destul de scurtă, nu ştiu – cred că a fost 20 de minute, jumătate de oră – am cam spus tot. Şi se pare că i-a plăcut ce i-am spus, nu ştiu, pe scurt, m-am trezit că pot să fiu eu pe locul ăla liber şi mi-a propus ca în prima zi când vin, angajată fiind, să mă prezinte viitorilor colegi. Institutul era împărţit în două părţi – Folclorul şi Etnografia"[44]. Dar asta nu a fost tot. Câteva zile mai târziu, Mihai Pop a chemat-o pe proaspăta angajată ca să îi ofere un fel de ghid de a naviga prin Institut, spunându-i care erau persoanele cu bune intenții și cele care nu erau la fel de bine intenționate. „Mi-a spus: vii la mine cu o zi înainte şi-ţi dau o listă pe două coloane cu toţi membrii Institutului – membri care contează, cu care poţi întreţine relaţii – unii cu care nu e bine să te împrieteneşti şi cei cu care e bine să te împrieteneşti. Şi am avut două coloane – una câh şi una gigea – cea gigea era mult mai scurtă decât cea câh, şi în general m-am ghidat după ea şi când nu m-am ghidat, am greşit. Deci ştia foarte bine cu cine are de-a face şi ştia foarte bine nu numai că unii sunt buni şi alţii răi, dar îşi dăduse seama – atâta cât mă cunoscuse puţin – cam cu cine m-aş potrivi eu şi cu cine nu"[45].

Un moment important în cariera lui Mihai Pop dar și în

istoria disciplinei a fost apariția *Revistei de Foclor* (redenumită, în 1964, *Revista de etnografie și folclor*). Prin „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre", textul care deschide primul număr al *Revistei de Folclor*, apărută în 1956, Mihai Pop face o incursiune în istoria folcloristicii de la 1900 și până în 1948, moment care marchează atât o nouă politică, cât și înființarea Institutului de Folclor, și trasează niște direcții pentru cercetarea folclorului în decada următoare. Textul ne arată un cercetător ajuns la maturitate. În mod surprinzător, textul nu este tributar limbajului epocii. Pop începe cu o reverență făcută fostului său profesor, Ovid Densușianu, care în lecția sa de deschidere din 9 noiembrie 1909, pornește de la ideea că obiectul primordial al cercetărilor de folclor este folclorul viu, propunând o metodă nouă de lucru care să înlăture diletantismul care se practica de către culegătorii de folclor. Un lucru important pe care îl sublinia Densușianu era că folcloristica nu este o anexă a filologiei, însă cercetătorul trebuie să împrumute metoda din știința filologiei. După cum voi arăta în cele ce urmează, Mihai Pop a dus lupte intense cu George Călinescu pentru a demonstra acest lucru și pentru a îi acorda folcloristicii un loc aparte, mai degrabă în zona științelor sociale, decât în a disciplinelor umaniste.

În 1920, Densușianu a prezentat Academiei Române un plan pentru reorganizarea culegerii și publicării foclorului care prevedea înființarea unei arhive de folclor, publicarea unei enciclopedii și a unui atlas de foclor românesc. Interesant este că ceea ce propunea Pop în 1956 nu era cu mult diferit față de ceea ce propunea profesorul său cu 36 de ani în urmă. De altfel, Pop sublinia rămânerea în urmă față de alte țări, cel puțin în cazul realizării atlasului. Diferența principală este că, în cazul lui Densușianu este vorba de o propunere înaintată Academiei Române care nu se va materializa, pe când în cazul lui Pop este vorba de o strategie instituțională, asumată de *leaderul* încă informal al instituției.

III. Ce este folclorul literar – disputa între Călinescu și Pop

Un alt moment crucial în istoria etnologiei, care a fost orchestrat de Pop, a fost coordonarea capitolului introductiv din primul volum al *Tratatul de istorie al literaturii române*, apărut sub conducerea lui George Călinescu. În interviul pe care l-am realizat cu Nicolae Constantinescu acesta intuia că au existat niște lupte de putere între Pop și Călinescu pe tema acestui capitol. În arhiva personală a profesorului Pop există o serie de documente care confirmă intuiția lui Constantinescu. Iată cum vedea lucrurile urmașul lui Pop la catedră: „Acolo se poate vedea efortul redactorilor și colectivului respectiv, de a structura o materie care nu mai fusese practic prinsă într-un tratat academic de istorie a literaturii române. Și acolo se vede o oarecare schimbare de paradigmă față de toate folclorurile care se scriseseră mai înainte. Adică era un volum de studii teoretic a lui Vrabie, apărut în 1947, moment ingrat '47. Da, *Folclor: obiect, principii, metodă*, apărut în 1947. [...] Era o carte mai mult teoretică pe școala germană, dar nu avea partea de texte, de corpus, ori ăsta, capitolul ăsta care se cheamă *Folclor literar*, dacă nu mă înșel și care este un construct lingvistic și teoretic a lui Mihai Pop, pentru că el a introdus ideea asta de folclor literar, da? Lumea zicea folclor, în general, dar el a introdus folclor literar și eu leg această opțiune terminologică, o leg de faptul că [...] probabil au fost niște lupte, n-am fost de față, lupte, domnule, unde băgăm literatura asta populară? Ce facem cu ea? Și l-au convins pe Călinescu să o accepte în deschiderea Tratatului de istorie a literaturii române, iar el, Călinescu, i-a forțat pe folcloriști să îl lase să argumenteze literaturitatea, îi zice acum"[46].

Cu o abordare literară, diferită față de cea etnografică propusă de Pop și echipa sa, Călinescu îi argumentează că obiectul tratatului nu sunt obiceiurile, ci poezia scrisă cu prilejul obiceiurilor. Redau mai jos câteva dintre observațiile istoricului literar, referitoare la capitolul coordonat de Pop, așa cum reies din corespondența oficială care se găsește în Fondul documentar Mihai Pop. Bătălia se duce pe terenul esteticii care este privilegiată de Călinescu, în contradicție cu viziunea etnologică pe care Pop își dorește să o promoveze.

> „A spune că «melodia și dansul» dau aripi poeziei este esteticește fals, pentru că muzica poeziei anulează muzica muzicală. În ceea ce privește folclorul propriu zis, e clar că în așa zisele creații sincretice domină sau muzica ofuscând poezia, sau poezia pe un ison insignifiant, când nu e vorba de fenomene etnografice pe care autorii le înscriu fără temei în sfera literaturii. Numai puțin e rezonabil să se arate cu sobrietate acolo unde avem de-a face cu poezia adevarată modul cum aceasta e prezentată în simbioză cu alte arte"[47].

Iată cum propune Călinescu să se înlăture falsitatea estetică, care, spune el, ar apăsa asupra întregului tratat. „Creația populară fiind înfățișată în cadrul unui tratat de istorie literară este natural ca accentul să cadă asupra valorii ei poetice. De altfel poeții și prin înrâurirea lor, a culegerilor și a manualelor școlare, cititorii de literatură nu mai consideră poezia populară decât sub aspect strict literar. Totuși scriitura/literatura însăși a anumitor creații populare și înainte de toate a poeziei cântate care reprezintă o bună parte a poeziei noastre populare cere ca în explicarea momentelor literare să atragem atenția și asupra melodiei și ritmului care însoțesc în popor poezia. De asemenea, caracterul sincretic al obiceiurilor, faptul că poezia este îmbinată de cele mai multe ori cu cântecul și cu dansul și integrată unor complexe manifestări ceremoniale sau rituale face utilă evocarea obiceiului atât sub forma cadrului de desfășurare a poeziei cât și ca manifestare spectaculoasă, mimică sau dramatică. Fără o astfel de prezentare am falsifica înțelegerea întregului fenomen artistic folcloric care depășește de multe ori literatura propriu zisă sau în care poezia are un rost minimal, interesul fiind mai mult de ordin muzical, coregrafic ori teatral"[48]. Călinescu acceptă ca obiceiurile să fie clasificate după funcția lor, face însă precizarea că „obiectul tratatului nu sunt obiceiurile în sine ci literatura cu prilejul obiceiurilor"[49]. Mai mult, el îi reproșează lui Pop că a folosit ca pretext acest tratat de istorie literară pentru a introduce „un manual de etnografie, de o întindere nemaiîntâlnită în nici o istorie de acest fel"[50].

Din punctul de vedere al criticului literar exemplele alese „pentru

ilustrarea obiceiului, iar nu pentru meritul literar, sunt adesea de o valoare nulă”[51]. El contestă și descrierea obiceiului de nuntă, considerând paragraful prea etnografic și este exasperat de faptul că Pop înscrie nunta la genul dramatic. „Atunci orice manifestare protocolară”, scrie Călinescu, „cununia însăși la ofițerul stării civile, ceremonia decorării, deschiderea solemnă a Marii Adunări Naționale sunt teatru”[52]. Ceremoniile, conchide el, îl privesc pe istoric, sociolog sau etnograf, în nici un caz nu pe istoricul literar. Tonul lui Călinescu în final pare conciliant, însă în realitate este clar că nu este deloc dispus să cedeze în această luptă teoretică:

> „Nu înseamnă de aci că propun dărâmarea construcției. Prin reducerea volumului verbal al descripției obiceiurilor fără a se renunța la niciun punct, prin scoaterea astfel în planul întâi al materiei cauzate de ele, prin estompări cu tact al unor preocupări șocante în jurul studiului primitivist, totul se poate pune la punct fără întârziere. E vorba de a tăia superfluul și nu de a reconstrui”[53].

Mai mult, el încearcă să dea impresia că Pop nu a coordonat capitolul de pe poziții ideologice pe care le vede ca dușmănoase, ci doar a făcut unele excese, care se pot remedia.

> „Nu e vorba de greșeli ideologice din partea autorilor, ci de exces de cercetare regresivă și alunecare asupra analizei fondului actual. Poziția noastră științifică ne obligă ca studiind cu probitate adevărul să ținem seama de latura educativă și să nu exaltăm, obiectivist, fazele inferioare ale umanității”[54].

Aceste documente păstrate de Pop în arhiva sa personală, invită la o re-lectură critică a acestui capitolul din Tratatul de Istoria Literaturii. Având în vedere că poziția lui Călinescu în cadrul câmpului științific în acea perioadă era mult mai puternică, probabil că Pop a fost nevoit să facă unele concesii. Însă viziunea sa etnologică a răzbătut, marcând acea schimbare de direcție a disciplinei pe care Pop o va orchestra din toate celelalte roluri instituționale ale sale.

V. Concluzii

În interviul pe care l-am realizat în martie 2013, Solomon Marcus vorbea despre momentul în care Pop și-a început cariera ca fiind unul al pionieratului.

> „Mihai Pop vine într-un moment în care [...] mai toate domeniile erau deocamdată în faza de pionierat, de deschizători de drumuri. Evident că în domeniul folclorului, al culturilor, exista o moștenire bogată, acumulată, dar care a fost acumulată mai mult spontan, mai mult prin interesele culturale personale ale [...] diverselor personalități. [...] Era – cum să spunem – o cultură în devălmășie, sincretică. Știi foarte bine că Mihai Pop [...] n-a găsit organizare universitară în care studiul culturilor populare să-și aibe un loc anume. Ci astea erau de-a valma cu studiul limbii, istoria, toate erau de-a valma”[55].

Contribuția lui Mihai Pop la dezvoltarea entonologiei ca domeniu nu poate fi înțeleasă decât prin drumul parcurs de el de la acest moment de pionierat al disciplinei, care corespunde cu perioada studenției sale și până în perioada postcomunistă când contribuie la înființarea Societății de Antropologie Culturală Română. El nu doar că creează și susține o întreagă structură instituțională, dar gândește și strategia domeniului, formează mare parte dintre specialiștii în domeniu și imprimă direcții teoretice și de practică a cercetării.

Note:

1. Rodica Zane, comunicare personală, 23 februarie 2020. Ipoteza celor trei vieți profesionale a fost enunțată deja de Rodica Zane în cursurile și comunicările pe care le-a ținut pe această temă în ultimii ani.
2. Rodica Zane, „Le statut de l'ethnologie en Roumanie postcommuniste”, în *Les sciences humaines et sociales dans les sociétés en transition. Recueil d'études et témoignages en hommage à Pierre Bidart*, eds. Rodica Zane și Philippe Claret (București: Editura Universităţii din Bucureşti, 2015), 9.
3. Ibid., 11.
4. Otilia Hedeșan, „Doing Fieldwork in Communist Romania”, în *Studying Peoples in the Peoples's Democracies II. Socialist Era Anthropology in the South-East Europe*, eds. Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev și Slobodan Naumović (Berlin: Lit Verlag, 2008), 28.
5. Ibid.
6. Dan Pavel, „La sate nu vor mai fi țărani – interviu cu Mihai Pop”, *Revista 22*, anul I, nr 10, 23 martie 1990.
7. Ibid.
8. Vintilă Mihăilescu, *Scutecele naţiunii şi hainele împăratului. Note de antropologie publică* (Iași: Polirom, 2013), 158.
9. Ibid.
10. Mihai Pop, „Căluşarii români la Londra şi realitatea folclorică a Bucureştilor”, în Mihai Pop, *Folclor Românesc*, volumul II (București: Editura Grai și suflet, 1998), 14.
11. Ibid., 15.
12. Pavel, „La sate”.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Mihai Pop, „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre”, în Mihai Pop, *Folclor Românesc*, vol. I (București: Editura Grai și suflet, 1998), 15.
16. Pop, „Căluşarii români la Londra”, 14.
17. Ibid.

18. Mihai Pop, „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre", 15.
19. Pavel, „La sate".
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Ibid.
23. Ibid.
24. Ibid.
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Vintilă Mihăilescu, *Scutecele naţiunii şi hainele împăratului. Note de antropologie publică* (Iași: Polirom, 2013), 158.
28. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"* (București: Editura Minerva, 1981), 92.
29. Ibid., 94.
30. Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografişti ai Şcolii Gustiene* (Bucureşti: Editura Paideia, 2003), 295.
31. Ibid.
32. Ibid.
33. Irina Nicolau, Carmen Huluță, *Surâsul lui Harry* (București: Ars Docendi, 1999), 18.
34. Constantin Eretescu, „De Gustibus non disputandum... Romanian Folk Studies in the Fifties", în *Studying Peoples in the Peoples's Democracies II. Socialist Era Anthropology in the South-East Europe*, eds. Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev & Slobodan Naumović (Berlin: Lit Verlag, 2008), 44.
35. Ibid., 45.
36. Ibid., 46.
37. Ibid., 47.
38. Ibid.
39. Documentul poate fi consultat în Fondul Mihai Pop din cadrul Arhivei de Imagine a Muzeului Țăranului Român, în dosarul III.1.
40. Ibid.
41. Anca Ghiurchescu, interviu personal, iunie 2009.
42. Eretescu, „De Gustibus", 50.
43. Ibid.
44. Ioana Popescu, interviu personal, noiembrie 2009.
45. Ibid.
46. Nicolae Constantinescu, interviu personal, mai 2011.
47. Documentul poate fi consultat în Fondul Mihai Pop din cadrul Arhivei de Imagine a Muzeului Țăranului Român, în dosarul III.1.
48. Documentul poate fi consultat în Fondul Mihai Pop din cadrul Arhivei de Imagine a Muzeului Țăranului Român, în dosarul III.1.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. Ibid.
52. Ibid.
53. Ibid.
54. Ibid.
55. Solomon Marcus, interviu personal, martie 2013.

Bibliography:

Mihăilescu, Vintilă. *Scutecele naţiunii şi hainele împăratului. Note de antropologie publică* [The Diapers of the Nation and the Emperor's Clothes: Notes on public anthropology]. Iași: Polirom, 2013.

Mihăilescu, Vintilă, Ilia Iliev, and Slobodan Naumović, eds. *Studying Peoples in the Peoples's Democracies II. Socialist Era Anthropology in the South-East Europe*. Berlin: Lit Verlag, 2008.

Nicolau, Irina, and Carmen Huluță. *Surâsul lui Harry* [Harry's Smile]. Bucharest: Ars Docendi, 1999.

Pavel, Dan. "La sate nu vor mai fi țărani – interviu cu Mihai Pop" [There Will Be No More Peasants in the Villages – Interview with Mihai Pop]. *Revista 22*, year I, no. 10, March 23, 1990.

Pop, Mihai. *Folclor românesc* [Romanian Folklore], 3 volumes. Bucharest: Editura Grai și suflet – Cultura națională, 1998–2007.

Pop, Rucsandra. "Configurarea unei cariere – participarea lui Mihai Pop la Drăguș" [The Configuration of a Career – Mihai Pop's Role in Drăguș]. Transilvania, no. 2-3 (2020): 16-30.

Rostás, Zoltán. *Sala luminoasă. Primii monografişti ai Şcolii Gustiene* [The Bright Room. The first monographers of the Gusti School]. Bucharest: Paideia, 2003.

Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a "monografiilor sociologice"* [Memories and thoughts from the old school of "sociological monographs"]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.

Zane, Rodica, and Philippe Claret, eds. *Les sciences humaines et sociales dans les sociétés en transition. Recueil d'études et témoignages en hommage à Pierre Bidart*. Bucharest: Editura Universităţii din Bucureşti, 2015.